

УДК 614.2.07:616.1/4-058

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРВИННОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Вороненко Ю. В., академік НАМН України, доктор медичних наук, професор

Гойда Н. Г., доктор медичних наук, професор

Шекера О. Г., доктор медичних наук, доцент, магістр державного управління
Національна медична академія післядипломної освіти імені П. Л. Шупика

Резюме. У статті висвітлюється стан реформування галузі охорони здоров'я України на засадах сімейної медицини, зокрема, зосереджено увагу на проблемі кадрового забезпечення первинної ланки у процесі реформування. Наведені статистичні дані щодо динаміки кадрового дефіциту, розглядаються основні заходи, які здійснюються державою для вирішення цієї проблеми, запропоновані інші кроки, що дозволять поліпшити стан забезпечення сімейними лікарями та середнім медичним персоналом центрів первинної медичної допомоги, серед яких особлива увага приділяється питанням соціально-економічного захисту медичних працівників та їх безперервного професійного розвитку.

Ключові слова: реорганізація первинної медичної допомоги, центри первинної медичної допомоги, сімейні лікарі, безперервний професійний розвиток лікаря.

Резюме. В статье освещается состояние реформирования здравоохранения Украины на принципах семейной медицины, в частности, сосредоточено внимание на проблеме кадрового обеспечения первичного звена в процессе реформирования. Приведены статистические данные о динамике кадрового дефицита, рассматриваются основные мероприятия, которые осуществляются государством для решения этой проблемы, предложены другие шаги, которые позволят улучшить состояние обеспечения семейными врачами и средним медицинским персоналом центров первичной медицинской помощи, среди которых особое внимание уделяется вопросам социально-экономической защиты медицинских работников и их непрерывного профессионального развития.

Ключевые слова: реорганизация первичной медицинской помощи, центры первичной медицинской помощи, семейные врачи, непрерывное профессиональное развитие врача.

Summary. The paper focuses on the state of health care reform in Ukraine and on the problem of primary care staffing in the process of reform on the basis of family medicine. There are presented statistical data regarding the changes in staff shortages, the main measures taken by the state to solve this problem are studied; there are also proposed other measures for the improvement of the status of family doctors and paramedical staff of the centers of primary health care, among which special attention is paid to the social and economic protection of medical specialists and their continuing professional development.

Key words: reorganization of primary health care, centers of primary health care, family doctors, continuing professional development of physician.

Вступ. 7 липня 2011 року Верховна Рада України ухвалила два закони, які дали старт медичній реформі в Україні. Законами України № 8602 «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги» та № 8603 «Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві» передбачено відпрацювання на базі пілотних регіонів основних підходів до реформування системи охорони здоров'я, їх моніторинг та оцінку для подальшого поширення на всю територію країни. Практична реалізація пілотних проектів починається із структурної реорганізації первинної та екстреної медичної допомоги.

Реформою передбачено, що надання первинної медичної допомоги забезпечують лікарі загальної практики-сімейні лікарі. До 31 грудня 2019 року первинну медичну допомогу надаватимуть, крім лікарів загальної практики-сімейних лікарів та інших медичних

працівників, які працюють під керівництвом таких лікарів, також лікарі-терапевти дільничні, лікарі-педіатри дільничні та інші медичні працівники, які працюють під керівництвом і контролем лікарів-терапевтів дільничних і лікарів-педіатрів дільничних. З 1 січня 2020 року порядок надання медичної допомоги лікарями загальної практики-сімейними лікарями встановлюватиметься відповідно до законодавства.

Вже сьогодні в галузі спостерігається значний дефіцит лікарів первинного рівню, в т.ч. сімейних, а також існує проблема їх спеціалізації з фаху "Загальна практика-сімейна медицина". Для вирішення кадрового дефіциту у пілотних регіонах Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ України) затвердило План підготовки кадрів для реформ у сфері медицини до 2015 р. (для забезпечення надання первинної медичної допомоги), відбувається поступове підвищення посадових окладів медичних працівників. Але не зважаючи на ці важливі кроки, потреба у сімейних лікарях залишається високою і це питання потребує ретельного аналізу та пошуку шляхів вирішення.

Метою даної публікації є висвітлення проблем кадрового забезпечення первинної медичної допомоги в процесі реформування охорони здоров'я в Україні на засадах сімейної медицини, а також вироблення пропозицій щодо укомплектування первинної ланки сімейними лікарями та середнім медичним персоналом.

Матеріали та методи дослідження. У процесі дослідження використовувались методи: семантичної оцінки наукових документів, статистичний, а також метод структурно-логічного аналізу.

Результати та їх обговорення. В Україні здійснюється модернізація медичної допомоги населенню на всіх рівнях її надання, а саме: завершується реорганізації первинної медичної допомоги та екстреної медичної допомоги; проводиться підготовка до модернізації вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги, в тому числі формування системи надання перинатальної допомоги; запроваджуються сучасні інформаційні технології та формується єдиний медичний простір.

Згідно Закону України "Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві" відбувається структурна перебудова первинної медичної допомоги: сільські заклади передано на баланс райрад; створено Центри первинної медико-санітарної допомоги (далі – ЦПМСД); розпочато забезпечення закладів автотранспортом.

Щодо реорганізації екстреної та вторинної медичної допомоги, то відпрацьовується нормативно-правова база, відповідно до якої передаються медичні заклади на баланс обласних рад.

Сьогодні важливим і актуальним є поліпшення кадрового забезпечення закладів охорони здоров'я, про що свідчать дані про лікарські кадри, які надавали ПМД у ЦПМСД, у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві (див. табл. 1).

За цих умов професійна підготовка медичних працівників була і є одним із регуляторів соціального розвитку, оскільки фактично формує доктрину життєздатності суспільства та підтримує його через діяльність кадрів системи охорони здоров'я.

Встановлено, що за останні роки загальна укомплектованість штатних посад лікарями зменшувалась. Варто наголосити, що більш напруженою є ситуація з укомплектованістю медичними кадрами закладів охорони здоров'я в сільській місцевості. За даними МОЗ України, кількість сільських лікарських амбулаторій без лікаря та фельдшерсько-акушерських пунктів без середнього медичного працівника щорічно зростає, що й обумовлює необґрунтоване звернення громадян на більш високий та дороговартісний рівень надання медичної допомоги.

ДАНІ ПРО ЛІКАРСЬКІ КАДРИ, ЯКІ НАДАВАЛИ ПМД У ЦПМСД

Назва показника	Дніпропетровська	Донецька	Вінницька	м. Київ (пілотні райони)
Кількість штатних посад лікарів у закладах, що надають ПМД - всього	3725,75	734,75	1083	430,75
зайнятих посад	3342	3828	916,75	360
фізичних осіб	2795	3048	859	329
Укомплектованість штатних посад лікарів фізичними особами закладах, що надають ПМД, всього (%)	75,0	65,0	79,3	76,4
Розрив між штатними і зайнятими посадами	383,75	863,5	224	70,75
Розрив між штатними посадами і лікарями-фізичними особами	930,75	1643,5	224	101,75

На рис. 1 зображено співвідношення штатних посад до фактичної кількості лікарів загальної практики-сімейних лікарів. Як видно з діаграми на фоні збільшення кількості закладів сімейної медицини та зростання кількості штатних посад сімейних лікарів, спостерігається зменшення їх фактичної кількості. Динаміка дефіциту лікарів та медичних сестер відображена на рис. 2 та рис. 3. Зазначену проблему, яка на сьогодні стоїть дуже гостро, необхідно вирішувати нагально, при цьому пріоритетним напрямком державного політики у цій сфері має бути соціально-економічний захист медичних працівників. Основні зусилля держави необхідно спрямувати за наступними напрямками: адекватна оплата праці в системі охорони здоров'я; оптимальна система регулювання зайнятості; обов'язкове соціальне страхування медиків, у тому числі і професійної відповідальності; захист професійних, майнових, особистісних та інших прав медичних працівників.

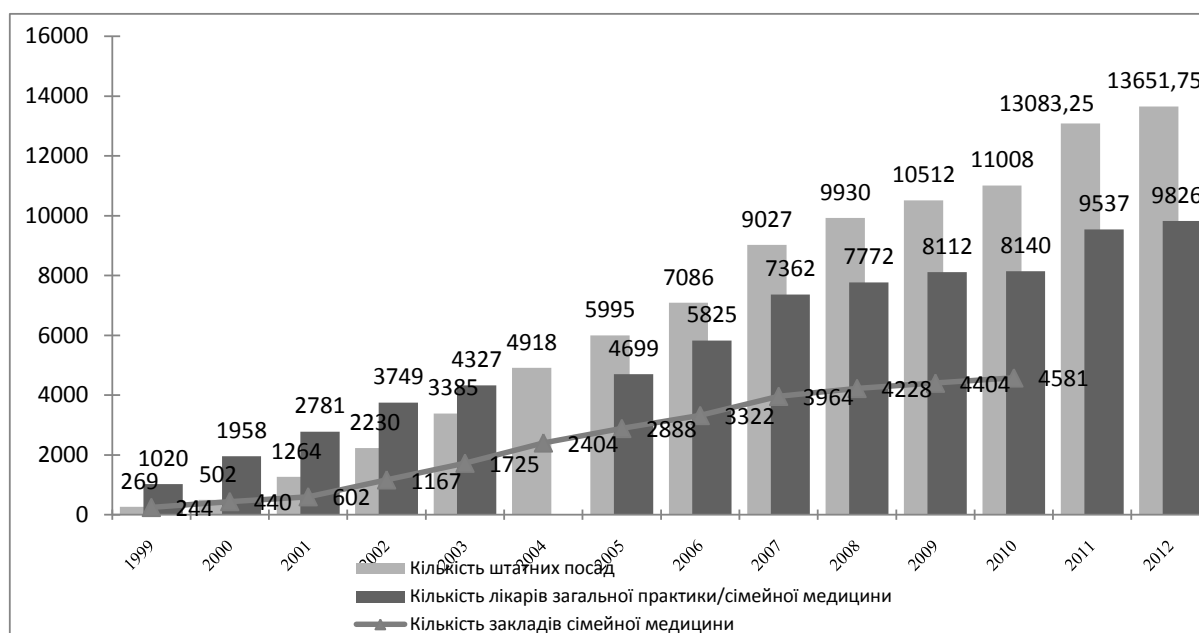
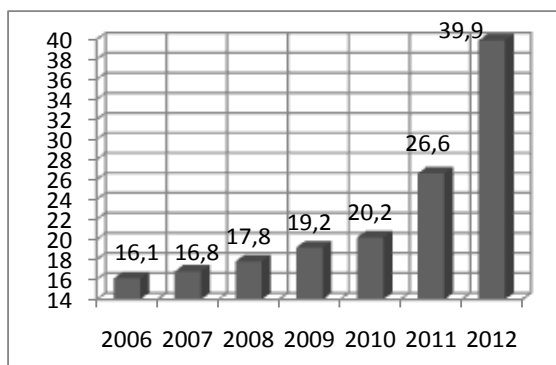
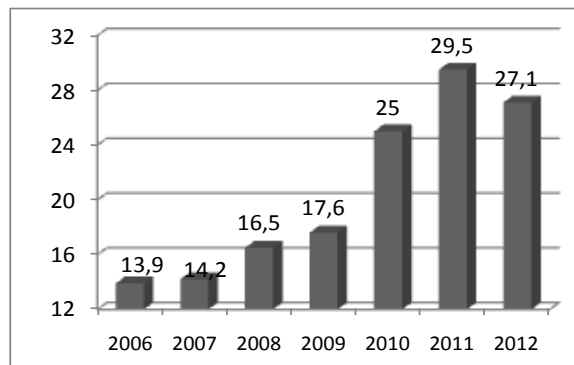

Рис. 1. Динаміка кількості штатних посад, чисельності лікарів загальної практики - сімейних лікарів та кількості закладів сімейної медицини за 1999-2012 рр.

роки
Рис. 2. Динаміка дефіциту лікарів (тис. осіб)

роки
Рис. 3. Динаміка дефіциту медичних сестер (тис. осіб)

Відомо, що первинна медична допомога – медична допомога, що надається в амбулаторних умовах або за місцем проживання пацієнта лікарем загальної практики-сімейним лікарем. У зв'язку з цим виникає інша болюча проблема – перекваліфікація дільничних лікарів на сімейних, адже вони не мають права обіймати посади сімейних лікарів без проходження відповідних курсів спеціалізації.

Для зарахування на посаду лікаря певної лікарської спеціальності особа повинна мати вищу медичну освіту та сертифікат лікаря-спеціаліста з цієї спеціальності (наказ МОЗ України від 25.12.1995 № 195 "Про затвердження переліку вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, підготовка і отримання звання в яких дають право займатися медичною і фармацевтичною діяльністю").

МОЗ України намагається системно вирішувати вищезгадані проблеми. Так, починаючи з 2012 р., у вищих медичних навчальних закладах IV рівня акредитації (далі – ВМНЗ) та закладах післядипломної освіти (далі – ЗПО) запроваджені цикли спеціалізації за фахом "Загальна практика-сімейна медицина" для перепідготовки (підвищення кваліфікації) лікарів-спеціалістів реорганізованих закладів охорони здоров'я, які працевлаштовуватимуться на посади лікарів за фахом "Загальна практика-сімейна медицина". Ця програма затверджена МОЗ України за очно-заочною формою навчання з використанням дистанційних методів підготовки, в тому числі через мережу Інтернет. У зв'язку з цим, тривалість циклу спеціалізації скорочено з шести до чотирьох місяців, два місяці навчання лікарів-спеціалістів здійснюється без відриву від виробництва (заочно) з використанням дистанційних методів навчання, в тому числі через мережу Інтернет. Загальна тривалість очного та заочного циклів навчання становить шість місяців, що відповідає чинним нормативно-правовим актам МОЗ України.

Оптимальне забезпечення населення медичними кадрами (лікарями та середнім медичним персоналом) є головною передумовою пріоритетного розвитку медичної допомоги, впровадження нових ефективних медичних технологій і формування здорового способу життя населення країни.

Сьогодні система підготовки фахівців у галузі охорони здоров'я передбачає такі заходи:

- створення сучасної концепції розвитку вищої медичної освіти як невід'ємної складової системи розвитку охорони здоров'я України;
- створення мережі університетських клінік як необхідної бази для підготовки лікарів і медичних сестер з використанням сучасних лікувально-діагностичних технологій та розвитку медичної науки;

- розробку та впровадження системи зовнішнього оцінювання та управління якістю підготовки медичних сестер і лікарів на додипломному та післядипломному етапах навчання;
- впровадження дистанційної системи підготовки фахівців у галузі охорони здоров'я на засадах Інтернет і телемедичних технологій;
- обґрунтування нових принципів щодо функціонування системи передачі знань під час безперервного професійного вдосконалення лікарів;
- запровадження нової моделі підготовки викладачів вищих медичних навчальних закладів у системі безперервного професійного вдосконалення.

В Україні підготовка фахівців для галузі охорони здоров'я здійснюється у вищих медичних та фармацевтичних навчальних закладах I-IV рівнів акредитації та закладах післядипломної освіти, серед них: 18 медичних університетів (академій), 8 з яких мають статус Національних, та Національний фармацевтичний університет; 3 академії післядипломної освіти; 3 факультети ВНЗ МОН України; 4 недержавних ВНЗ; 2 інститути медсестринства; 72 медичних та фармацевтичних коледжі, 38 медичних училищ; 23 науково-дослідні установи; 2,1 тисячі професорів та докторів наук; 7,8 тисяч доцентів та кандидатів наук.

Так, у 2012 р. підвищили кваліфікацію 3346 сімейних лікарів та 4231 медична сестра (сімейна); у клінічній ординатурі навчалися 49 клінічних ординаторів зі спеціальності «Загальна практика-сімейна медицина», було випущено 23 клінічних ординатора за спеціальністю «Загальна практика-сімейна медицина».

Підготовка та підвищення кваліфікації лікарів загальної практики-сімейних лікарів здійснюється науково-педагогічними працівниками на 25 кафедрах сімейної медицини ВМНЗ та ЗПО, які мають надзвичайно високий професійний рівень (див. табл. 2, 3).

Таблиця 2

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ КАФЕДР СІМЕЙНОЇ ВМНЗ ТА ЗПО

Науково-педагогічні працівники кафедр сімейної медицини ВМНЗ та ЗПО	Чисельність	%
Науково-педагогічні працівники:	322	100
- доктори наук	58	18,01
- кандидати наук	212	65,84
- без наукового ступеня	52	16,15

Таблиця 3

ПОЧЕСНІ ЗВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ КАФЕДР СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ ВМНЗ ТА ЗПО

Науково-педагогічні працівники кафедр сімейної медицини ВМНЗ та ЗПО	Чисельність
Академіки НАМН України	1
Лауреати Державних премій України	1
Заслужені діячі науки і техніки України	4
Заслужені лікарі України	13

Основними заходами щодо підвищення якості освітньої діяльності є:

- створення у кожному ВМНЗ та ЗПО тренінгових центрів з метою поліпшення оволодіння практичними навичками;
- ефективна робота сектора моніторингу якості освіти та відділів комп'ютерних технологій навчання і дистанційної освіти;
- зростання книжкового фонду вузівських бібліотек;
- проведення активної видавничої діяльності науково-педагогічними працівниками кафедр сімейної медицини ВМНЗ та ЗПО;
- проведення науково-дослідних робіт за напрямом організації первинної медичної допомоги;
- розробка інтерактивних комплексів навчально-методичного забезпечення дисциплін за кредитно-модульною системою;
- збільшення кількості комп'ютерних класів;
- забезпечення роботи веб-сайтів університетів, академій, факультетів кафедр, структурних підрозділів;
- розширення міжнародних програм обміну студентами та викладачами.

Більшість із зазначених шляхів успішно вирішуються. Так, на позитивну оцінку заслуговує видавнича діяльність (табл. 4).

Таблиця 4

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДР ВМНЗ ТА ЗПО З ПРОБЛЕМАТИКИ СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ ЗА 2002 - 2012 РР.

Вид публікації	Кількість
Підручники	21
Навчальні посібники	184
Навчально-методичні посібники	61
Методичні рекомендації	165
Інформаційні листи	42
Разом	473

Активно ведеться наукова діяльність, про що свідчить план науково-дослідних робіт та його виконання (табл. 5).

Впроваджена система підготовки медичних кадрів є невід'ємною частиною розвитку національної системи охорони здоров'я України та забезпечує збереження й відновлення здоров'я населення шляхом надання необхідного рівня медичної допомоги відповідно до державних стандартів. Підготовка медичних сестер і лікарів здійснюється за кваліфікаційними вимогами медичних спеціальностей, що визнаються не тільки в Україні, а й у різних країнах світу.

Здійснення активної кадрової політики направлено на:

- розробку науково обґрунтованої прогностичної потреби в медичних кадрах різних спеціальностей з урахуванням напрямків і темпів структурних і функціональних перетворень в системі охорони здоров'я України, зокрема розвитку загальної практики-сімейної медицини;
- забезпечення випереджаючими темпами якісної підготовки спеціалістів для первинної ланки охорони здоров'я: лікарів та медичних сестер загальної (сімейної) практики;
- створення системи підготовки адміністраторів, економістів, юристів для органів управління та закладів охорони здоров'я, які здатні здійснити стратегічне і фінансове планування та реалізовувати механізми замовників і постачальників медичних послуг.

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ НА ВМНЗ ТА ЗПО З
ПРОБЛЕМАТИКИ СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ

НДР, заплановані до виконання у 2013 р.	Кількість
НДР, що мають бюджетне фінансування:	10
- бюджетна програма КПКВК 2301020	7
- бюджетна програма КПКВК 2301050	3
Ініціативно пошукова та госпдоговірна тематика	26
Всього:	36
Виконання плану НДР за 2002 - 2012 рр.	Кількість
НДР, що мають бюджетне фінансування:	11
- бюджетна програма КПКВК 2301020	9
- бюджетна програма КПКВК 2301050	2
Ініціативно пошукова та госпдоговірна тематика	26
Всього:	37

В рамках Національного плану дій на 2013 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженого Указом Президента України від 12 березня 2013 р. № 128, створюється мережа територіальних і регіональних навчально-тренінгових центрів, як необхідна база для підготовки лікарів і медичних сестер з використанням сучасних лікувально-діагностичних технологій та досягнень медичної науки. Це значно поліпшує якість надання первинної медичної допомоги населенню; удосконалює практичну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації лікарів-загальної практики – сімейних лікарів; підвищує ефективність науково-дослідних робіт і забезпечує впровадження їх результатів у практику охорони здоров'я.

Наразі розробляється та впроваджується система зовнішнього оцінювання та управління якістю підготовки медичних сестер і лікарів на до- та післядипломному етапах навчання. Вона ґрунтується передусім на вимогах Всесвітньої організації охорони здоров'я та стандартах Всесвітньої федерації медичної освіти, якими визначено вимоги до якості підготовки лікарів на всіх етапах (додипломному, післядипломному) і впродовж усієї професійної діяльності.

Важливим кроком МОЗ України щодо реформування післядипломної медичної освіти стала модернізація інтернатури, розширення, відповідно до стандартів ЄС, переліку лікарських спеціальностей і запровадження системи безперервного професійного розвитку лікаря, який повинен володіти всіма сучасними медичними технологіями.

З огляду на сучасні тенденції безперервного професійного розвитку, основні положення євроінтеграційних процесів, а також на розвиток сучасних інформаційних технологій і принципів дистанційної освіти стає особливо актуальним застосування дистанційних підходів під час підвищення кваліфікації лікарів.

Враховуючи територіальні особливості країни, наявність великої кількості досить віддалених регіонів, у яких нерідко є всього 1-2 фахівці, а також непросту економічну

ситуацію, цей вид навчання дає можливість охопити набагато більшу кількість лікарів і медсестер. Крім цього, практичний лікар, знайомий із системою дистанційної освіти, готовий більш ефективно використовувати телемедичні можливості регіону, що є надійною основою для результативного впровадження телемедицини в практичну охорону здоров'я України.

Входження у світовий медичний освітній простір передбачає впровадження в навчальний процес сучасних комп'ютерних технологій. Технічна реалізація складних програмних комплексів, якими є системи електронного навчання у вищих медичних навчальних закладах, веде до створення принципово нових інтерфейсів. Доступ до інформаційних ресурсів ВМНЗ та ЗПО здійснюється шляхом трансформування статичних web-сайтів у більш динамічні інтерфейси web-порталів.

Висновки. На сучасному етапі реформування національної системи охорони здоров'я одним із пріоритетних напрямів є розвиток первинної медичної допомоги на засадах загальної практики-сімейної медицини. Ключовим аспектом реформування є кадрове забезпечення закладів первинної медичної допомоги. На сьогодні проблема кадрового дефіциту залишається однією з основних проблем галузі охорони здоров'я. Головними її причинами є низький рівень соціально-економічного захисту медичних працівників, зниження престижу професії, зміна професії, вихід на пенсію. Важливим напрямком державної політики, який дозволить забезпечити потребу первинної ланки в медичних працівниках, є організація якісної підготовки та перепідготовки кадрів для сімейної медицини.

Цілий ряд цих проблем поступово і комплексно вирішується, зокрема, відбувається поступове підвищення заробітної плати медичних працівників, відпрацьована модель модернізації мережі закладів охорони здоров'я та забезпечення їх кадрами за рахунок оптимізації закладів охорони здоров'я, збільшується державне замовлення на підготовку та перепідготовку медичних працівників, запроваджується система дистанційної освіти, створюється мережа територіальних навчально-тренінгових центрів сімейної медицини при ЦПМСД, що дозволить поліпшити оволодіння практичними навичками вже працюючих сімейних лікарів та середнього медичного персоналу.

Водночас, на нашу думку, наступними важливими кроками у вирішенні кадрових проблем повинні стати: збільшення бюджетного фінансування галузі охорони здоров'я для подальшого поліпшення соціально-економічного захисту медичних працівників, а також матеріально-технічного оснащення закладів первинної медичної допомоги; підвищення престижу професії лікаря, і зокрема, сімейного лікаря, шляхом проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення.

Література

1. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ // ВВР, 1993. - № 4. - С. 19.
2. Закон України «Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві» від 07 липня 2011 р. № 3612-VI // ВВР, 2012 р., № 12, / № 12-13 /.- С. 552.
3. Наказ МОЗ України «Про затвердження Положення про центр первинної медичної (медико-санітарної) допомоги та положень про його підрозділи» від 04.11.2011 р. № 755 // Офіційний вісник, 2011 р., № 101. - С. 101.
4. Вороненко Ю. В. Нормативно-правовое обеспечение семейной медицины в свете реформы здравоохранения Украины / Ю. В. Вороненко, О. Г. Шекера // Здоровье общества. – 2013.- № 1. С. 15-22.
5. Ковальчук Л. Я. Проблеми кадрового забезпечення первинної ланки охорони здоров'я та можливі шляхи їх вирішення / Л. Я. Ковальчук // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. - 2012. - № 2. - С. 30-35.